

سرائیکی ناول دا موضوعاتی مطالعہ THEMATIC STUDY OF SARAIKI NOVEL

Dr. Baddar Masood Khan

Assistant Professor Department of Saraki IUB Bahawalpur
baddarmasoodkhan786@gmail.com

Kashif Hussain

Assistant Professor, Govt. Graduate College Muzaffargarh
kashifrodhni05@gmail.com

Ateeq Ul Rehman

M. Phil Saraiki, Department of Saraki BZU Multan
Email: ateeq7653766@gmail.com

Abstract:

As soon as humans settled in the world, they began narrating their stories. As the journey of storytelling progressed, it gradually developed and was divided into different forms and genres. This tradition of storytelling continues in society today in various shapes. One modern form of storytelling is called the novel. When the novel, evolving through different languages, reached the Saraiki language, it became a true representative of society and its social issues. Saraiki novels discuss a variety of social themes, including culture, poverty, exploitation, and feminism. Overall, the themes of Saraiki novels encompass almost all major social issues.

Keywords:

Literature, Saraiki Literature, Novel, Saraiki Novel Writing, Tradition of Saraiki Novel, Themes of Saraiki Novels

تلخیص:

انسان دنیا تے آباد تھیون دے نال ہی اپنی کہتا کرن دا آغاز کیتا۔ کتھا دا پندھ ودھیاتاں ول ایکیوں مختلف اقسام وچ ونڈ ڈتا گیا۔ کتھا کہانی دی دا اے پندھ مختلف صورتاں وچ اوی سماج وچ رائج ہے۔ کتھا کہانی دی ہک نویں قسم جیکوں ناول آکھیا گیا۔ ناول مختلف زباناں توں تھیندا ہویا سرائیکی زبان وچ پہنچاتاں اے سماج اتے سماجی مسائل دا نمائندہ بن گیا۔ سرائیکی ناول وچ مختلف سماجی موضوعات تے بحث ملدی ہے۔ انہاں موضوعات وچ ثقافت، غربت، استحصال اتے تائینٹ جیہیں موضوع ملدن۔ سرائیکی ناول دے موضوع قدرے تمام سماجی مسائل دا احاطہ کریدن۔

کلیدی الفاظ: ادب، سرائیکی ادب، ناول، سرائیکی ناول نگاری، سرائیکی ناول دی روایت، سرائیکی ناول دے موضوعات سرائیکی ادب دا آغاز زمانہ قدیم توں ملدے۔ کہیں وی زبان دا ادب اوندے آغاز دے نال ہی شروع تھی ویندے۔ سرائیکی زبان کیوں جو ہک قدیم زبان ہے اس کیتے ایندا ادب وی قدیم ہے۔ سرائیکی ادب وچ کتھا کہانی دا پندھ مختلف صورتاں وچ زمانہ قدیم کنوں ہی جاری ہے۔ کہانی دی ہک قسم ناول ہے جیندے وچ مختلف سماجی موضوعات کون پدھر آکیتائے۔ سرائیکی ناول دے موضوعات خالصتاً سماجی ہے۔ سرائیکی ناول وچ موجود موضوعات اتے انہاں دا تجزیہ ذیل وچ موجود ہے۔

رومانویٹ:

رومانویٹ یا رومانیت سرائیکی زبان دی اصطلاح وچوں ہک ہے۔ جیندی تعریف مکمل لوکان مختلف سوچاں دے مطابق کیتی ہے۔ ایندی کوئی ہک تعریف بیان کرن ٹھیک نہ ہوسی۔

ویکیپیڈیا دے مطابق:

"Romanticism (also known as the romantic movement or romantic era) is an artistic and intellectual movement that originated in Europe toward the end of the 18th century."^(۱)

رومانویٹ دی تعریف ڈاکٹر انوار سیدی کجھ ایں طریقے نال کیتی ہے:

"رومانویٹ کا تعلق چونکہ شعور کی بجائے لا شعور سے ہے۔ اس لیے یہ بے حد پیچیدہ اور نفسیاتی کیفیت ہے۔" (۲)
رومانویٹ لاطینی زبان دا لفظ ہے۔ جیکوں غیر ترقی یافتہ زباناں تے مقامی زباناں واسطے استعمال کیتا ویندا ہا۔ ول اے لفظ زباناں دے ادب واسطے وی استعمال تھیون لگا۔

انسائیکلو پیڈیا بر ناٹیکا وچ رومانس دے متعلق لکھیا گیا ہے:

"Originally a composition written in romance language i.e. in one of the phases on which the latin tongue entered after or during the dark ages." (۳)

اجوکے دور وچ رومانس دا لفظ انہاں معنیاں واسطے استعمال تھیندا ہے۔ اسان بہوں گھٹ ڈیہدے ہیں۔ جیکر ڈیہدے وی ہیں تاں بہوں گھٹ - سپین و این لفظ دا استعمال پرائے دور دے معنی دے مطابق تھیندے۔ اجوکے دور وچ رومانویت دے لفظ وچ بہوں زیادہ وسعت پیدا تھی گئی ہے تے این لفظ وچ اساکوں علم و ادب وچ فکر و احساس پیدا کیتے۔ جیڑھا جو بہوں اہم ہے۔ رومانویت نے ہی یوٹوپیا دی تخلیق کیتی ہے۔
ڈاکٹر جمیل جالبی رقمطراز بن:

"ورٹز ورتھ کی تمہید اس اعلان سے ہوتی ہے کہ شاعری بادشاہوں اور امراء و نوابین کے لیے نہیں اب وہ دور ختم ہو چکا ہے۔ ورٹز ورتھ نے لکھا کہ اس کا مقصد عام زندگی سے موضوعات حاصل کر کے انہیں شاعری کے روپ میں پیش کرنا ہے۔ وہ دیہاتوں کو معیار بناتا ہے۔ ان کی تعریف و توصیف کرتی ہے۔ ان کی زبان کو شاعری کی زبان بنانا چاہتا ہے۔" (۴)

ڈاکٹر سید عبداللہ دے بقول:
"شاعری صرف انسانی نیچر کے لیے حفاظتی ہی نہیں بلکہ شاعر علم اور جذبات کی مشترکہ امداد سے انسانی اجتماع کی وسیع دنیا کو باہم متحد بھی رکھتا ہے۔ اس اتحاد کا وسیلہ وہی انسان اور فطرت کی قرابت داری اور باہمی محبت ہے۔" (۵)

رومانویت دے بارے ہک تحریک وی چلی، جیندے بارے ڈاکٹر انور سیدید آہن:
"اس کے خلاف اولین ردعمل رومانوی تحریک کے ہراول کے ادیب مہدی افادی کی طف سے ہوا۔ مہدی افادی نے تنقیدی عمل سے اس مسرت کو تلاش کرنے کی سعی کی۔ جسے ادباء نے اپنے ادب پاروں میں چھپا رکھا تھا اور فیصلے میں انشا پردازی کوں یوں استعمال کیا کہ ان کا فرمایا ہوا، اب ضرب المثل کی طرح مشہور ہو گیا ہے۔" (۶)
اجوکے دور وچ جیکر اسان رومانویت کوں ڈیکھوں تاں اساکوں پتہ ملسی جو اے لفظ بن صرف محبت، پیار تے اپنے نال محبت دا ضامن بن کے رہ گئے۔ جتھاں وی اسان پیار محبت تے عشق ڈیہدے ہیں۔ اساکوں لفظ رومانویت یاد آویندے۔

سرائیکی ناولاں وچ اساکوں بہوں ساریاں جاواں وچ رومانیت نظر دی ہے۔ جیویں کتھائینحبت دے نال تے قربانی تھیندی اے تے کتھائیں محبت دے نال تے سب کچھ قربان کر ڈتا ویندا ہے۔ ظفر لاشاری دے ناول "پہاج" وچ رومانویت کوں کجھ این طریقے نال بیان کیتا گیا ہے:

"پھلاں وانگیں نازک ملوک تے ریشم وانگیں کوئے بت کوں اچاپیت اوں دے ہتھ لگے تاں نذر دے بت وچ سریراں دا طوفان کھل پیا۔ ہک لہندی ہئی، ڈوجھی چڑھدی ہئی۔ عمر دے باوی سالان اچ اوں کڈاپیں کہیں جوانی کوں ہتھ نہ لا ڈتھا ہا۔ اوں دی فرمائش دا اندازہ نہ کر سگیا ہا تے نہ وت کڈاپیں کہیں رزگاں میزی شباب دے نیڑے کنوں خشبو جھٹ ڈتھی ہس... بھری بھکنی جوانی کوں اپنیاں بابیں وچ ڈیکھ تے اوں دے اندر کجھ کجھ تھیون لگ پیا۔" (۷)
سرائیکی ناول وچ رومانیت دا ذکر اساکوں بہوں ساریاں جاہیں وچ مسلی۔ جیویں قاصر فریدی دے ناول "سانول" وچ اوندی محبت سہاگن نال نظر دی اے تے او اوندی محبت وچ گم ہر شے توں بے نیاز نظر دے۔
جیویں ہٹھوں اقتباس توں ظاہر تھیندے:

"اوہیں سوچ تے افسوس وچ کھڑا ہا تے اوکوں اپنے پچھوں ہک نفیس تے نازک آواز آئی۔
تساں کیا آہو؟

سانول کوں اینویں محسوس تھیا۔ جیویں اچا چیت کہیں رباب دی کوئی بھمندی تان چھیڑ ڈتی ہوئے۔ جیویں مینہ دے موسم اچ کہیں پھلیں دے لڈینے وں اچوں کوئی کوئل دلفریب نغمہ چھیڑ ڈتا ہوئے۔ این آواز اچ اتنا جادو تے اثر ہا کہ سانول دیاں اکھیاں اپنے آپ او نپاسے اٹھی گیان جھتوں آواز آئی ہئی۔
ڈیکھے تاں ہک حور سامنے کھڑی اے۔ اے حسن دا پیکر اپنے جلوے لٹیندا کھڑے۔ ہک اللہ دا سوہنا تے دلفریب شاہکار اپنے حسن و جمال دیاں رعنائیاں دے نال بھریج گیا۔ اینویں لگدا ہا جو ڈو بت دھرتی اچ کہے کھڑے ہوں تے کہیں کوں اے ہوش نا ہا جو اے بے کنیں دیداں ہٹاؤں۔" (۸)

تہذیب و ثقافت
ثقافت عربی زبان دا لفظ ہے۔ جیند مطلب ہے۔ تہذیب کہیں قوم یا علاقے دی تہذیب۔ بہوں سارے علماء کرام ایندی اے تعریف بیان کریندن۔

"ثقافت اکتسابی یا اردادی یا شعوری طرز عمل دا ناں ہے۔" (۹)
اکتسابی طرز عمل وچ اسادیاں او عاداتاں، جنہاں تے رسم تے رواج بن۔ جنہاں جو کوئی معاشرہ یا خاندان اتنا زیادہ رکھیندے تے انہاں تے عمل کرن دی کوشش کریندے۔

ثقافت دی تعریف ویکپیڈیا وچ این طرحاویں کیتی گئی ہے:
"ثقافت ہک اصطلاح ہے۔ جو انسانی معاشریاں اچ پائی وچن آئے سماجی رویئے تے اصولاں دے نال نال انہاں گروہاں دے افراد دے علم، عقائد، فنون، قوانین، رسم و رواج، صلاحیتاں تے عادات تے مشتمل ہے۔" (۱۰)

تہذیب و ثقافت کہیں وی معاشرے دے لوکاں کوں ڈوجھیاں توں الگ کریندی اے۔ اے ہک اہم چیز جیڑھی جو ہک علاقے دے لوکاں کوں ڈوجھے علاقے دے لوکاں توں پدھرا کریندی اے۔ تہذیب و ثقافت توں مراد لوکاں دا کہیں علاقے وچ رہن سہن، لباس، خوراک شامل ہے۔ جیڑھی جو بہوں اہم ہے۔ سرائیکی وسیب دے بہوں سارے خطے موجود ہن۔

سارے خطے صحرائی ہن۔ جنہاں وچ لوک کھوہ یا ٹوبھے توں پائی بھر بھر کے گھن آندن۔ اے کم زیادہ تر خواتین سر انجام ٹیندن تے سرائیکی خطے وچ بہوں سارے اولیاء کرام وی موجود ہے۔ جنہاں دے مزاراں دی زیارت کیتی ویندی اے۔

سرائیکی وسیب کوں مختلف ناول نگاراں مختلف حالات وچ تہذیب و ثقافت کوں پیش کیتے۔ کہ کیڑھے طریقے نال تریمتیں مال ڈھور دی راکھی کریندن تے چھوہر ہک ڈوجھے نال ہنسی مذاق کریندیاں ہن۔ بہوں من بھاوئی دے تریمت وی جوان دی مدد کرن دی خوبصورت کاوش ہوندی اے۔ جیکوناکثر نظر انداز کر ڈتا ویندے۔

ظفر لشاری نے اپنے ناول "پہاج" وچ اینکوں این بیان کیتے:
"رحیمان، شموں تے کموں مال دے پچوں ڈھلکدیاں ڈھلکدیاں تے ٹوبھے دے کول ونج نکتیاں،
"او ڈیکھ کھمیاں!"...

کموں سامنے ہک نکی جیہی ڈری دو شارت ڈتی۔ او تریہے جئیاں کٹھیاں بھج پیئیاں... تے ول ... ہک کھمبی تے بعد ڈوجھی کھمبی نظر دی گئی۔" (۱۱)

جتھاں ٹوبھے توں پائی پیوں تے مال ڈھور ڈنگر نال گزارہ کریندن تے ایندے نال ای حبیب موبائے اپنے ناول "اللہ لہیسی مونجھاں" وچ اپنے انداز نال تہذیب و ثقافت کوں بیان کیتے:

"لقمان ہن مزے نال انتے انتے پھرن لگ نال آئے جھگے انہاں کوٹھیاں کولہ جھکے ہن۔ لقمان جن کن دید بھنوائی، سامنے آئے گھر اچ مینہ دے پانقی دا ہک تلا ہا۔ تلا دا پائی سکدا تے کالا تھیندا ویندا ہا۔ این گھر اچ ہک پاسوں پاہ دا ہک وڈا بلا ڈھگ لگیا پیا ہا۔ تے کرینے تے بنے رنگ دے کیڑے سکدے کھڑے ہن۔ گھراں اچ تریمتیں اپنے کماں کاراں اچ رجھیاں ہویاں ہن۔ چولھے اچ سرمئی دھواں نکلدا پیا ہا۔ ہک تریمت بوباری ڈیندی تے دھوڑ دا بدلا اڑائی آندی ہئی۔ تے بئی تریمت گوبے بیٹھی تھیندی ہئی۔ کجھ گھراں اچ تریمتیں ٹکر پائی وی کریندیاں وڈیاں ہن۔ لقمان لمے گھر آئے پاسے دید بھنوائی۔

ہک تریمت موبڑے تے چڑھ کے ڈاچی کھڑی ڈوبندی ہئی۔ بے پاسوں لہاک دی لہندا کھڑا ہا۔ اے گھر دو ڈٹھیں گھڑی آدھی اچ تریمت پلہی مار کے دائے چھڑیندی بیٹھی ہئی۔" (۱۲)

این توں علاوہ ریاست بہاولپور کوں حفیظ خان نے اپنے ناول "آدھ ادھورے لوک وچ بہوں خوبصورتی نال پیش کیتے۔ ایندے ذریعے اسکاں آزادی توں پہلے اُن علاقے دی تہذیب و ثقافت دا پتہ چلدے۔

"کیوں جو ریاست بہاولپور دا امن و امان پورے ہند سندھ وچ مشہور ہا۔ نہ تاں کہیں نے ہک عرصے توں ریاست تے چڑھ مار کیتی تے نہ کہیں نواب دا مزاج حملہ آوری والا ہا۔ پوری ریاست وچ سکول، کالج تے ہسپتال بنوائے۔ ہر شہر دا پٹا پاور ہائوس ہا۔ لہذا بجلی وافر تے نہری نظام تے کراڑے کنٹرول نال زراعت سودھی تے اجناس ماندی ہی نہ ہئی۔ نہ چوری چکاری تے نہ کوئی قتل تے ڈاکہ۔ سٹیڈا ہا جو پلس دے ہتھیار کوں ول ول زنگال لگ ویندا ہا۔ جیکوں ول ول لہاونٹراں پوندا ہا۔" (۱۳)

مختلف ناولاں وچ مختلف علاقیاں دے رہن سہن تے جاہیں کوں زیر بحث بنایا گیا ہے۔ ناول "بھاگ سہاگ" اچ راہی گبول نے ریاست روہستان کوں بیان کیتے۔

"وادی روہستان ہک سر سبز، پہاڑاں تے زرخیز میداناں آلی ریاست ہئی۔ پہاڑیاں تے ہر جاہ تے ساوئے تے اچے ون، چشمے واپندے ندی دی آواز، اینویں لگدی ہئی۔ جیویں پیار دے راگ چھڑیندی پنے ہوں۔ ریاست دی آمدنی دا وڈا ذریعہ جنگل، پھل، میوے، تے کجھ زراعت ہئی۔" (۱۴)

انسان دوستی

انسان دوستی دا مطلب ہے۔ انسانی محبت، حقوق انسان دی حمایت، انساناں دی ترقی تے فلاح کوں اپنی زندگی بناوٹا تے ہر مذہب دے انسان کوں انسان سمجھناں۔ ہر رشتے وچ محبت تے پیار کوں گولنا، ڈوجھیاں واسطے اپنے دل کوں صاف رکھنا تے ہر بغض تے حسد توں پاک رکھنا۔ ڈوجھیاں دے فائدے کوں وی ڈیکھنا۔

زندگی گزارن واسطے انسانی دوستی بہوں ضروری ہے۔ انسان جے جیہاں رویاں ڈوجھیاں نال ورتیندے۔ معاشرہ اوہو رویہ اختیار کر گھندے۔ جیکر انسان کہیں نال خوشدلی تے رھم نال پیش آوئے تاں ایندی وجہ نال ڈوجھے انسان وی اونویں رویہ اختیار کریندن تے معاشرے وچ سدھار پیدا تھیندے تے جیکر انسان ڈوجھیاں نال گندا سلوک کرے تاں ڈوجھیاں دے دل وچ وی برائی پیدا تھیندی اے تے معاشرے وچ وگاڑ پیدا تھیندے۔

رومانوی تحریک دے نال ہک ڈوجھی تحریک وی چلی۔ جیندا ناں انسان دوستی تحریک ہا۔ جیڑھی جو انقلاب روس دے ناں نال جائی ویندی ہے۔ این تحریک وچ انسان دی جنسیت بنیادی اہمیت رکھیندی ہئی۔ انسان دی سوچ تے آزادی اظہار کوں اہمیت ڈتی گئی تے ایندا اثر ڈوجھیاں ملکاں تے وی تھپائی۔

انسان دوستی دی تعریف این کیتی ونج سگدی اے۔ جو ہر انسان دی عزت ہوندی اے۔ اونکوں اوندے خیال دے اظہار دی آزادی ہوندی اے تے اوندی عزت نفس دا خیال رکھیا ونجے۔
سرائیکی، معاشرے وچ جتھاں انسان دے اقدار دی حفاظت کیتی ویندی اے۔ اتھائیں کجھ علاقیاں وچ عزت دی تذلیک وی کیتی ویندی اے۔ سرائیکی ناول وچ انسان دوستی دیاں چند بہترین مثالیں موجود ہن۔ جتھاں سرائیکی معاشرے وچ انسان دے اقدار کون پامال کیتا ویندے۔ اتھائیں وچ انسان دی عزت وچ کجھ علاقیاں وچ انسان دی عزت نفس کون ساریاں دے سامنے عزت وی ڈتی ویندی اے۔
بہوں سارے علاقیاں وچ غریباں تے بے وس لوکاں کون عزت ڈتی ویندی اے تے الزام کیتا ویندے۔ جیویں قاصر فریدی دے ناول سانول وچ بیان کیتا گیا ہے۔
"توں ادا کون این تے تیکوں کیا ڈکھ اے...؟"
جوان اٹھی کھڑا تے ہتھ بدھ تے عرض کیتس:
سوہنا خان دولہ!...

میڈا ناں محمد بوٹا اے تے... میڈے این بال دا ناں چراغ دین ہے... اسان سوہنا اہندوستان تونایوں... میڈا دان خان جان بہوں سارا ہا... پر ہندواں تے سکھاں ہن سبھی کون قتل کر ڈتے... جھیڑا میں تے میڈا بال بد قسمتی نال بچ گیوں۔

بوٹا کجھ آگیتے آکھن چاہندا ہا۔ پر اوندا روح بھریج گیا۔
بہرام خان اٹھی تے بہراکوں... اپنے سینے نال لاتا تے... اونکوں آکھیس۔
میڈا پردیسی تے مہاجر بہرا وا حوصلہ کر... اپنے ملک تے مذہب دی خاطر... اتنی وڈی قربانی ڈے تے... ہن بزدل پیا تھیندیں۔
ہن ڈکھ کنے بہرام خان دیاں اکھیں وچوں ڈکھ دے گوڑھے وہن پے گئے۔
سائیں ہن میں نکماں رہ رہ کے تھک گیاں... تے ہن کوئی کم کرن چاہندا... جے سائیں ناراض نا تھیوں تاں میں کوئی محنت مزدوری کراں...؟
اے آکھ تے بوٹا چپ تھی گیا۔

وَل توں میڈے رقبے دا کم سنبھال گھن...!" (۱۵)
غریباں نال ہمدردی کرن تے انہاں تے اعتبار کرن عزت آلی تے انسان دوست لوکاں دی سب توں وڈی خوبی ہوندی اے۔ جیکوں قاصر فریدی نے بہوں خوبصورت انداز نال بیان کیتے۔
سرائیکی زبان دے بہوں سارے ناول نگار تانبس انسان دوستی دیاں مثالیں ڈیندے تے اپنے ناولاں دے ذریعے انسان دوستی کون ودھارا ڈیون چاہندن۔ جیکر اسان ڈیکھوں تاں اساتے معاشرے وچ بہوں سارے اے جہیں نوجوان موجود ہن۔ جیڑھے جو معاشرے دی ترقی واسطے کوشش کریندن تے معاشرے وچ سدھار پیدا کرن چاہندن۔ جیویں راہی گبول "دلدار صدقے" وچ بیان کریندے:

"کوئی مہینے بعد امیر حسین اپنے پیو فضل کرم کون آکھیا:
"میں سوچیندا ریہاں... جو میں ملک کالو تے... ملک فخر مل تے کوشش کروں...!
اساتیں وستیں کون ترانے چیزاں دی ضرورت ہے... اے بن بجلی، ٹیلی فون تے رابطہ سڑکیں۔
این واسطے میں چاہندا... جو فخری ہوریں کون رلا کے... ول اوہناں کماں واسطے... شہرو نچ تے متعلقہ دفتر یں اچ... درخواستیں ڈیوں تے کوشش کروں۔
آخر بھج دھرک نال ای کم بندن۔" (۱۶)

جتھاں سرائیکی وسیب وچ اپنے علاقے دی ترقیاتی کماں کون کر دی ضرورت ہے تے کم کیتے وی ویندن۔ ایویں ای سرائیکی معاشرے وچ غریباں تے گھر وچ کم کرن الیاں کون وی اہیت ڈتی ویندی اے۔ انہاں دیانمشکلات کون ختم کرن دیاں کوشش کیتیاں ویندن۔ جیویں جاوید آصف اپنے ناول "وسپتر" وچ بیان کیتے:
"پیراں ڈتی دے معمول وچ کوئی فرق نہ آیا ہا۔ جیویں پہلے ڈینہہ کنوں غائب دماغ تے چپ ہئی، اونویں ویندی پئی ہئی... محی الدین دا ٹوٹی کھلی چھوڑ کراہیں اپنے خیالاں وچ مگن ہوون تاں کوئی نوپں گالہ نہ ہئی۔ جیڑھے شئے محی الدین کون پریشان کیتا او پیریں ڈتی دا روون ہا۔
محی الدین ترس کھانددیں ہوئیں اُون کنوں پُچھیا:
پیریں ڈتی اللہ بھانویں طبعیت تاں تھیک ہئی...؟
روندی کیوں بیٹھیں...؟
اپنی پریشانی میکوں ڈس...!

میڈے وس اچ ہویا تاں میں تیڈی پریشانی دور کرن دی ضرور کوشش کریساں...!" (۱۷)
جوان تاں جوان معاشرے وچ سدھار پیدا کرن وچ اہم کردار ادا کریندن تے معاشرے وچ غریباں نال چنگا سلوک کرن نال معاشرے وچ امن و سکون تے چنگائی پیدا تھیندی اے تے معاشرے وچ سہار پیدا تھیندے۔

سرائیکی وسیب وچ اے جہیں لوک دی موجود بن۔ جیڑھے جو انسان کون انسان سمجھن تے ہر مذہب، رنگ نسل تون بالا تر تھی کے اینکوں سمجھن۔

"مریم!..."

کیا تھی پیا... جے ایہ ہک ہندودی دھی اے... پر ایندا دل تاں پاک ہے ناں... ایہ تاں ہک معصوم کلی ہے۔
مریم!...

ایہ ہن تاں مسلمان اے تے نہ ہندو!...

معصومان کون بھلا مذہب نال کیا واسطہ...؟

با آونُ آلا وقت اینکوں کہیں ہک مذہب نال ڈھال سگدے!...

تیکوں پتہ ہووئے مریم!...

مسلمان دے گھر پرورش پاوُنُ آلا بال ہندو کڈاپیں نیس سڈیج سگدا۔" (۱۸)

تانیثیت

سرائیکی ادب وچ ناول دی ابتداء ویہویں صدی عیسوی دے وسط تون وی بعد شروع تھیندی ہے۔ سرائیکی ناول دی ابتداء دا دور بی او دور جیں ویلھے دنیا وچ تحریک نسوان تے جدیدیت دی تحریک اپنے عروج تے ہئی۔ تحریک نسوان دی گالھ کیتی ونجے تاں تحریک نسوان ہک اصطلاح ہے ایندا عربی متبادل تانیثیت عربی زبان دے لفظ تانیث کنوں ماخوذ ہے۔ این اصطلاح دا انگریزی متبادل Feminism ہے تے لاطینی وچ این اصطلاح کیتے لفظ Femina مستعمل ہے۔ سرائیکی زبان وچ این اصطلاح کیتے لفظ تریمتائیت ورتیا ویندے۔ ایندے معنی و مفہوم بارے غور و فکر کیتا ونجے تاں ایندا مطلب حقوق نسوان یا نسائیت دے ہن۔ مطلب تریمت دے حقوق دی گالھ کرن تے معاشرے وچ تریمت کون حاصل بنیادی حقوق بارے گالھ کرن دے ہن۔ تریمتائیت دی تحریک دی ابتداء اسلام دی آمد دے نال ہی تھی گئی ہئی۔ بانی اسلام حضرت محمد مصطفیٰ ّ ہی او پہلے شخص ہن جنہاں تریمت دے حقوق دی گالھ کیتی تے اسلامی شریعت دے وچ تریمت کون آباؤ اجداد دی وراثت وچ حصہ دار بنایا تے مختلف رشتیاں دی بنیاد تے تریمت دے حقوق وی مقرر کیتے۔ تریمتائیت دی تحریک دا باقاعدہ آغاز 1848ء کون امریکہ وچ منعقد تھیوُنُ آلی ہک کانفرنس تون بعد تھیا۔ تریمتائیت دی تحریک دے متعلق جان نثار مومن لکھن:

"مغربی ادب میں تانیثیت کی کئی متضاد تھیوریز وجود میں آئی ہیں۔ آغاز امریکہ میں 1948ء میں نسائی حقوق اور مسائل سے متعلق پہلی کانفرنس سے ہوا۔ بعد میں مختلف تنظیمیں قائم کی گئیں۔ اس کے بنیادی مقاصد نسائی حقوق کی بحالی اور سماجی منصب کا تعین تھا۔ اس طرح ان کی انفرادیت تسلیم کرنے کی کئی شکلیں سامنے آئیں جو تہذیبی، اخلاقی، تعلیمی، معاشی، اقتصادی حقوق اور دیگر مقاصد کو پورا کرنے میں معاون اور مددگار ثابت ہوئیں۔" (۱۹)

تانیثیت دی تحریک اپنے آغاز تے منشور دے نال ہی جلد دنیا دی مختلف زبانان دے ادب وچ اپنی جاہ بنائی تے تانیثیت باقاعدہ ہک ادبی موضوع بنا تے سامنے آیا۔ دنیا دے مختلف ادیبان حقوق نسوان تے معاشرے وچ تریمت دے مسائل کون اپنی لکھتاں وچ بیان کرن دا آغاز کیتا۔ سب تون پہلے مغربی خواتین قلمکاراں تے ادیبان تانیثیت کون اپنی لکھتاں دا موضوع بنایا۔ تانیثیت کون اپنی لکھتاں دا موضوع بناوُنُ آلی قلمکاراں وچ سب تو پہلا ناں ہک مغربی خاتون جان سٹیورٹ مل (John Stuart Mill) دا آندے۔ جان سٹیورٹ 1929ء وچ ہک مضمون محکومی نسوان On The Subject Of Women دے عنوان نال لکھیا۔ جان سٹیورٹ تون بعد خواتین دے حق وچ لکھنُ آلیاں وچ سیمون دی بور Simone de Beavoir دا ناں آندے سیمون نے خواتین دے متعلق ہک مضمون The Second Sex دے عنوان نال لکھ تے کھل کراہیں تانیثیت دے حق وچ اظہار خیال کیتے۔ انہاں تون بعد گریٹر مین، جوڈتھ ہٹلر، ورجینیواولف، ایچ جی ویلز، جولیا کرسٹیوا، ماریا انتونیتیا، ایلزبتھ لینن تے برنارڈ شاہ دے ناں تانیثیت دے متعلق لکھنُ آلیں وچ نمایاں ہن۔

ادب وچ تانیثی مطالعہ احتجاج یا نعرے بازی تون ہٹ تے حق تے عدل و انصاف ڈیوُنُ دا ناں ہے۔ ادیبان معاشرے وچ موجود تریمت دے مسائل کون بیان کر تے انہاں مسائل دے بہتر حل دا مطالبہ کیتے۔ ادب وچ سب تون پہلے تانیثی رجحان مغربی ادب وچ نظر دے۔ این تون بعد تانیثیت دی تحریک دے نال نال ایندا ادبی رجحان وی دنیا دی مختلف زبانان دے ادب دا حصہ بنایا۔ سرائیکی ادب اپنی باقاعدہ اشاعت دا آغاز قیام پاکستان تون وی بعد شروع کیتا تاں ایندی مقبولیت وچ نمایاں اضافہ تھیا۔ سرائیکی زبان دے ادب وچ جدید ادبی اصناف دی تخلیق شروع تھی جیندے وچ افسانہ، ناول، ڈرامہ، غزل، نظم تے ڈوجھی متعدد اصناف ادب دا ذکر کیتا ونج سگدے۔ انہاں 1960ء تون بعد تخلیق تھیوُنُ آلی سرائیکی ادب وچ جتھاں ساکون جدیدیت دی تحریک دے اثرات ملدن اتھائیں این دور دے ادب تے ساکون تانیثیت دی تحریک دے اثرات وی نمایاں ملدن ایندی بنیادی وجہ شاید اے وی تھی سگدی ہے جو سرائیکی وسیب وچ تریمت کون اوندے بنیادی حقوق تون کجھ غاصب تے مقتدر قوتان مسلسل مرحوم رکھیا ہویا ہے۔ سرائیکی زبان دا پہلا ناول "نازو" 1971ء وچ پہلی واری منظر عام تے آیا تاں ایندے وچ ساکون ناول نگار تریمت دے مسائل، انہاں مسائل دے بہتر حل تے انہاں مسائل دی وجوہات بارے مکالمہ کریندا نظر آندے۔ این تون بعد سرائیکی ادب وچ تریمت، تریمت دے مسائل تے ایندے بیانیے کون بیان کریندا ہک سرائیکی ناول "سانول موڑ مہاراں" دے عنوان نال

ملدے۔ اے ناول اقبال بانو دی لکھت ہے تے ایں ناول کون پہلی واری لنگڑیال پبلشرز و ہاڑی دی طرفوں جنوری 1997ء شائع کیتا گئے۔ اقبال بانو دا شمار سرائیکی ادب دے نامور تے نظریاتی ادیبیاں وچ تھیندے انہاں دی سرائیکی تخلیقات وچ زیر بحث ناول توں علاوہ ہک شعری مجموعہ "دل تانگہ تانگہ" تے ہک ڈوجھا نامکمل ناول "کوئی ایویں رل ڈیکھے" دے عنوان نال سامنے آندن۔ انہاں توں علاوہ انہاں دے متعدد افسانے وی مختلف اوقات وچ متعدد رسائل و جرائد وچ شائع تھیندے رہ گئے۔ اقبال بانو دا جم پل ملتان دا ہے۔ او ملتان دے ہک علاقے جہانگیر آباد وچ جمی مگر انہاں دی زندگی دا زیادہ تر عرصہ کراچی وچ گزریے تے ایں وقت وی او کراچی وچ مقیم ہن تے اردو ڈرامے لکھن۔ اقبال بانو دی لکھتاں وچ تریمت تے تریمت دے حقوق دی گالھ کریندیں ہوئیں مہرین فاطمہ لکھدی ہے:

"اقبال بانو دی لکھتاں دا مرکزی کردار تریمت ہے۔ او تریمت دے وکھو وکھو روپ اپنی لکھتاں وچ کہانی دی صورت بیان کریندی ہے۔ ایندی کہانی وچ تریمت دی ترجمانی دے نال نال ساکوں تریمت تے تریمت دی غلطیاں دا محاسبہ وی ملدے۔" (۲۰)

اقبال بانو دے ناول "سانول موڑ مہاراں" کون سرائیکی ادب وچ تحریک نسواں دے اثرات بیٹھ لکھے گئے بنیادی ناولز وچ شمار کیتا وچ سگدے۔ اے ناول سرائیکی ادب وچ کہیں تریمت لکھاری متوں لکھیا گیا پہلا ناول ہے تے ایندی کہانی معاشرتی ہے۔ ناول دا مرکزی کردار ملک رب نواز ہے تے اے ہک الجھا ہویا کردار ہے جیہڑا کہیں ویلھے تان بہوں چنگا بردبار، تے اخلاق یافتہ انسان بن ویندے پر کہیں ویلھے او کاوڑیل بن ویندے تے اولاد دے سامنے اکھیں متھے تے رکھ گھندے تے اولاد نال اوپریاں آلا سلوک کریندے۔ ناول دا دوجھا وڈا کردار آسیہ دا ہے۔ آسیہ دا کردار قربانیاں دے تے تکلیفاں برداشت کر کرتے ہک مثالی شخصیت بن ویندے۔ اوندی شخصیت مثالی ڈسڈی ہے ناول دی کہانی وچ او ہک بھیں دی بجائے دیوی ڈسڈی ہے جیہڑی قربانیاں ڈیوں دے باوجود ایثار و محبت دے ہک اچے تے وڈے پورا استھان تے بیٹھی ہے۔ ناول دا ہک بیا کردار علی نواز ہے جیہڑا جو ہک احمق کردار نظر دے تے بغیر سوچے سمجھے انتہائی قدم چاؤن کنوں وی گریز نی کریندا تے اوندے اندر خوبیاں کنوں زیادہ خامیاں ڈسدن۔ انہاں کرداروں تو علاوہ بئے وی متعدد ذیلی تے چھوٹے کردار کہانی دا حصہ بن۔ ناول دی کہانی اتفاقات دے سہارے نال اگوتے ٹردی ہے تے کہانی دگھردی ویندی ہے ایہا وجہ ہے جو ناول وچ بیان کیتے ہوئے واقعات دا آپس وچ ربط ڈھلا ہے۔ ناول وچ مترانے بھراء دے پچھوں بھیئیں دیاں قربانیاں کون ڈکھایا گئے۔ چار بھیئیں اپنے بھراء دی خاطر شادی نی کریندیاں تے او بھراء آخر وچ انہاں بھیئیں کون چھوڑ ویندے۔ ایں ناول دی کہانی سرائیکی وسیب وچ مقامی سطح تے تریمت دے مقام و مرتبہ تے اوندے نال اوندیاں قربانیاں دے باوجود تھیوں آلے سلوک کون بیان کیتا گئے۔ ناول وچ تریمتیں دے ہک ڈوجھے نال سلوک کون وی بیان کیتا گئے۔ پہاجیں دے جھڑے، سازشاں، مترانیاں دیاں چالاکیاں تے بھراء بھجائیاں دے لالچ کون بیان کیتا گئے۔ سرائیکی وسیب وچ دھی دی نسبت پتر کون زیادہ اہمیت ڈتی ویندی ہے تے دھی کون پیو ماء دے اپنے دل وچ ہی کتھائیں نا کتھائیں پتر کنوں کمتر سمجھیا ویندے تے انہاں دا سلوک وی دھی تے پتر دے نال وکھرا ہوندے۔ دھی دی پیدائش کون آزمائش تے پتر دی پیدائش کون خوش بختی تصور کیتا ویندے۔ تحریک نسواں دا بنیادی منشور ہی تریمت کون معاشرے دا فرد سمجھدیں ہوئیں مرد دے برابر حقوق ڈیواؤں ہئی۔ ایں ناول دا ہک اقتباس ڈیکھو جیندے وچ بال دی پیدائش دے وقت کون تے ایں وقت ناول دے کرداروں دے تاثرات کون بیان کیتا گئے۔

"کتے ہی تعویذ ملکانی سکینہ دی گل دی زینت بن گئے۔"

"چیل تے وی ڈوں چار چاندی دیاں پٹڑیاں وچ مڑھے ہوئے تعویذدھے۔"

"غرض ہر جتن او کریندے بن اپنے وارث واسطے۔"

ملک رب نواز تے ملکانی سکینہ سدھ نہیں کیوں ہک بنے نال نظراں ملا کے گالھ نا کریندے ہن۔ جیویں ملکانی سکینہ کنوں کوئی جرم تھی گیا ہووے۔ اتے ڈوبیں اپنی جاہ تے شرمندہ بن جیویں جو گناہ عظیم کرگھدا ہونیں پر وڈیاں دے دل دے سمندر وچ ہکے خیال دی لہر اٹھدی ہئی۔

"ہن وی دھی جمی تان کیا تھیسے۔؟"

"پتر دی خواہش کریز دی شکل اختیار کر گئی ہئی۔" (۲۱)

ایں ناول دی کہانی وچ ساکوں وسیبی تریمت دے حقوق دا استحصال ملدے جیندا ذمہ دار مرد دے نال خود آپ تریمت وی ہے۔ تریمت مرد دی خوشنودی دی غرض نال خود کون تکلیف وچ ڈیندی ہے تے خود آپ اپنے بنیادی حقوق توں دستبردار تھی ویندی ہے محض ایں سوچ نال جو اوندی ایں قربانی تے او مرد دے دل وچ اپنا مقام و مرتبہ اچا کر گھنسنے مگر وسیب دا مرد مطلب پرست ہے او تریمت کنوں وقتی فائدہ چاتے ول اکوں چھوڑن وچ دیر نی لیندا۔ ایں ناول دی کہانی وچ وی وسیب دی تریمت دی مرد کیتے انہاں قربانیاں تے قربانیاں دے صلہ وچ وسیب دے مرد دے تریمت نال ایں سلوک کون ڈکھایا گئے۔ چار بھیئیں محض اپنے بھراء دی خاطر شادی نی کریندیاں جو او بھراء دے دل وچ اپنا مقام بنا گھنسن مگر بھراء وسیب دا روایتی مرد ثابت تھیندے تے بھیئیں کون چھوڑ تے چلا ویندے۔ ایں ناول وچ تریمت تے تریمت نال تھیوں آلے سلوک کون بیان کیتا گئے۔ تریمت دے حقوق تے اوندی حق

تلفی دے کردراروں کوں اجاگر کرن دی کوشش کیتی گئی ہے۔ این ناول کوں اسان ہک معاشرتی ناول آکھ سگدے ہیں جیہڑا تربیت دے حقوق دی خاطر چلن آلی عالمی تحریک نسوان دے اثرات بیٹھ تخلیق کیتا گئے۔

مابعد نو آبادیات
نو آبادیات دا مطلب کہیں وی خطے کوں نویں سروں آباد کرن تے کہیں وی سنسنان علاقے وچ ونج کراہیں اونکوں آباد کرن۔

مابعد نو آبادیات:

مابعد نو آبادیات دا مطلب ہے جو کہیں وی پہلے توں آباد علاقے تے ونج کے اپنئے طور طریقے تے اصول و قوانین کوں مسلط کرن۔ بر صغیر تے انگریزاں نے ۱۸۴۸ء وچ آئے تے قابض تھی گئے۔ انہاں بر صغیر دے لوکاں کوں اپنا غلام بنا گھدا تے اوہناں تے مسلط تھی گئے۔ جیکر ڈٹھا ونجے تاں آج دے دور وچ وی انگریز بر صغیر کوں چھوڑ گین پر ول وی لوکاں دی سوچ کوں غلام بنا گئے ہن۔ لوک آج وی انگریزاں دی غلامی کریندے تے انہاں کوں اعلیٰ سمجھن۔ جیڑھی گالھ آج وی قابل مذمت ہے۔

سرائیکی خطے تے بہوں سارے لوکاں قبضہ کیتا تے این علاقے کوں غلامی دا شکار بنایا۔ لوکاں دی سوچ کوں ہی تلے کر ڈٹا۔ تاں جو اے لوک زیادہ نہ سوچ سکن۔ بہاولپور دی ریاست وچ بظاہر حملہ آور داخل نیں تھئے۔ پر ول جیکر ڈٹھا ونجے تاں اتھان استعماریت تھئی ہے۔ لوکاں دی سوچ تے انہاں دے ذہن تے غریب عوام تے۔ محمد حفیظ خان دا ناول "ادھ آدھورے لوک" وی استعماریت وچ اپنی مثال آپ ہے۔ جیندے وچ استعماریت کوں بخوبی بیان کیتا گیا ہے۔

لوک ہک ڈوجھے دے حقوق کوں غصب کریندن تے ہک ڈوجھے کوں اپنئے فائدے واسطے استعمال کریندن۔ جیویں ناول "گھان" وچ سلیم شہزاد علامتی اداز وچ بیان کریندن۔ کہ کیویں طاقتور انسان کمزوراں کوں اپنئے فائدے واسطے استعمال کریندن۔ انہاں انساناں کوں جیڑھے جو مشکل دا حل گول سگدن۔ انہاں کوں بغیر کہیں حفاظتی تدابیر دے ظالم لوکاں دے رحم و کرم تے چھوڑ دتا ویندے تے ول ظالماں دے آگوں اوں کمزور پئے ویندن تے آخر کار ہر ویندن۔

" اوں کوں بیلی کاپٹر اتھائیں لہا چھوڑیا... جتھوں چاتا ہا... او اوں ویلے وی پریشان ہا... تے ہن وی نویاں سوچاں... اوں دے دماغ اچ بھریاں کھڑیاں ہن... ایویں لگدا ہا... جو ہن او کہیں دے کم دا نیں... اوندے اندر ہک عجیب جینے بے چینی ہئی... جیویں کجھ تھیون آلا ہوئے... پر اونکوں کجھ سمجھ نہ آندی پئی ہی... جو کیا تھی سگدے!... ڈینبھوں دا اچا چیت حملہ اتنا تلھا ہا... جو اوندیاں اکھیں وچ نہ بچ سگیاں... شیت ہک ڈینبھوں اپنی تلی... اوں دی پیلی تے جمی ہنچ تے زور نال ماری... جو اوں دی اکھ دی پیلی وچوں... کڑک کر کے ترنی تے تلے ڈھ پئی۔

بہوں سارے ڈینبھوں اونکوں چمڑے پین جیویں کولیاں مٹھے کوں چمڑدن۔" (۲۲)

ہک انسان دا ڈوجھے انسان کوں پائے مقاصد دے حصول واسطے کم کرن توں علاوہ ہک علاقے دے لوکاں دا ڈوجھے علاقے تے چڑھائی کرن تے قبضہ کرن وی کوئی عام گالھ کینا ہئی۔

ایندا ذکر اسلم انصاری اپنئے ناول "بیڑی اچ دریا" وچ کیتے۔ جیڑھی جیڑھا جو بہوں اہمیت دا حامل ہے؛

"سلطانی سرانہ وچ رات گزارن توں بعد اگلی فجر اجن سانول تے کنیزاں دی اکھ پوری طرحاص نہ کھلی ہئی، پتہ اے لگا جو گوریاں دا لشکر ملتان تے چڑھائی کیتی ویندے جو مولراج دے سپاہیاں تے ڈُ گورے مار سٹن تے ہن ملتان تے گوریاں دی دی چڑھائی ہے۔" (۲۳)

این طرحاویں ہک معاشرے تے ڈوجھا معاشرہ استعماریت اختیار کریندے۔ این توں علاوہ انسان ہک ڈوجھے کوں نیواں ڈیکھاؤں واسطے اوندے استعمال کریندے تیا وندی عزت کوں تار تار کر ڈیندے۔ جیڑھا جو استعماریت وچ آندے۔ استحصال

استحصال دا لفظی مطلب ہے۔ کہیں وی شئے دی طلب کرن یا اونکوں حاصل کرن۔ ایندی تعریف این طرحاویں کیتی ونج سگدی اے جو طاقت ور اپنی طاقت دی بنیاد تے کہیں غریب دا حق غصب کریندے یا ول اپنی کوئی گالھ منویندے۔ ڈوجھیاں دے حقوق کوں غصب کریندے تے ڈوجھیاں دا حق مریندے۔ اے استحصال ہک امیر انسان دا غریباں نال وی تھی سگدے۔ جو کہیں وی طاقت ور تے اپنئے زور نال کیتا ونج سگدے۔

سرائیکی ناول نگاری وچ وی ساکوں استحصال دیاں بہوں ساریاں مثالیں نظر دن۔ جیویں خاوند دا اپنی بیوی تے استحصال جیڑھا جو ہک اہم مثال ہے۔ سرائیکی ناول مرماجیوں وی استحصال کوں خوبصورت انداز نال بیان کرن دی ہک خوبصورت مثال ہے۔

جیکوں سنیں حفیظ خان بہوں خوبصورتی نال بیان کیتے:

" دائی صلیو دی چتاوئی دے باوجود جوان کم ہکلی رکھیا تے گنتری ڈاہ تے ونج کھڑائیں۔ ڈاہویں بال دے واری تاں بھاگ بھری مردے مردے بچی، بوچ رت دی پھینگ نہ رہی۔ تاں چم نال مڑھیاں ہڈیاں دے پنجر وچ ساہ کھتوں اونے ہا۔ بال وی جیا تاں سوکڑے دا ماریا ہویا۔ تے بھاگ بھری وی وسی پورسی چوپھری بے ہوش تھئی رہی۔ دائی ادھترجی تاں ہسپتال دا اکھڑ تلکن لگی پر فقیرے جھل گھدا۔ کتھوں بہناں میں اینکوں ہسپتال۔ ایہ پیسہ ناٹکا ہن جو کریسی توں کریسی۔ مرن دی فکرنا کر۔ مردی ہے تاں مرن ڈے، سرسلامت تاں رناں درھے۔" (۲۴)

حفیظ خان نے اس ناول دے ذریعے مرد اپنی طاقت سے بلبو سے اپنی حوس دا نشانہ بنن آلی گھر والی کوں استحصال دا نشانہ بنیندے تے اوندی زندگی تے صحت دی فکر کیتے بغیر ہی اونکوں بال جماون تے مجبور کیتی رکھدے۔ جیندی وجہ توں او شودی اپنی صحت توں ہتھ دھو باہندی ہے تے غربت دا شکار انج تھی ویندی اے۔ غربت دی وجہ توں مدارس وچ مولویاں دا غریب بالوں تے استحصال وی بیان کیتا گیا ہے۔ اس توں علاوہ غربت دی وجہ توں استحصال داشکار تھیون آلی لوکاں کوں وی بیان کیتا گئے۔

"مراد نے جھون جھکی چا کیتی،
ہک پا سہترا گھیو!..."

"ستھرا گھیو تاں سئے ہر پیسے آندی نی!..."
اپنی چوکی تے بیٹھا طیفا کجھ آگوں تے سر آیا۔

"ادھار تے... میڈی ماء دی دو!..."

"میڈی دوا توں چا کر... تیڈی ماء دی دوا دا... بندوبست میں کر ڈینداں... بلکہ ہن تک ساری ادھار تے... لیکا پھیر ڈینداں... اندر آ ونج ہٹی وچ... ہزار سنج پئی اے!..."

"میڈی ماء بہوں بیمار ہے... مراد دیاں اکھیں وچ ارداس ہئی!..."
"بیمار تاں میں وی بہوں ہاں!..."

میڈا مٹھا!..."

حکیم آبدے، پائولی دے تھوہر دی ہک خوراک تے ول شفا ای شفا!..." (۲۵)

اس توں علاوہ ہک پہاج دا ڈو جھی پہاج تے استحصال کوں ناول "پہاج" وچ بہوں خوبصورتی نال بیان کیتا گیا ہے۔ "زیرینہ دا نذر نال نکا کیا پیا ہا... رحیمان کان دوزخ دا در کھل گیا ہا... ہر ویلے سڑیا... ہر گالھ وچ سناوت... ہر لحظے دا ونگ بازی... گھڑی گھڑی نواں حکم... جیویں رحیمان اوندی زر خرید باہنی ہوئے... موڑی ولا اوندے دل ہا... اپنی جوانی، حسن تے اداواں نال... نذر کوں ایجھا موتھو آ بنایا ہس... جو اوں شادی دے بعد... رحیمان کنوں کڈا بیوں بھل تے وی نہ پچھیا... جو کپڑے حال وچ ہے..." (۲۶)

اس توں علاوہ وی اساتڈے وسیب وچ استحصال دیاں بہوں ساریاں قسماں ہن۔ جیویں اپنے سگے رشتیاں دا طاقت دی بنیاد تے اپنے بھتیجے، بھتیجے تے سوتراں کنوں انہاں دی جائیدا تے قبضہ کرن ہے۔ جیڑھا جو استحصال دا اہم حصہ ہن۔ سرائیکی ناول نگاری دے ذریعے سرائیکی ناول نگاراں نے استحصال دی ہر شکل کوں لوکاں دے آگوں ظاہر کرن دی بھرپور کوشش کیتی ہے۔

راہی گبول دے ناول "سجن دشمن" وچ استحصال دا ذکر اس انداز نال بیان کیتا گئے۔
"چاچا سئیں!..."

ایویں مارن کٹن نال کہیں دے حق تاں نیں ختم تھی ویندے...؟
میں اپنا حق منگداں!..."

میکوں اپنی زمین الگ کر ڈیو!..."
سجاول بہوں حیرت نال الا نا۔

ملک قادر بخش کوں ول کاوڑ آگئی۔

اوں سجاول دے وال پکڑ تلے ڈھایا تے سوکھا کر گیا... سجاول دے سر دے پھٹ کتے وی... خون واہندا پیا ہا... جئیں ویلے سجاول کجھ ہوش اچ آیا تاں او اٹھی کھڑا تھیا۔

او ڈھاندا پمدا تھباکے کھمدا... ہک پاسے ٹر پیا... کجھ پاسے تے ونج پھر تے... بھین ڈو ڈٹھس تے... اوندیاں آکھیں کنیں پائی آ گیا!..."

اوں ویندا ہیں!..."

اپنی دردیں ماریں بھین کوں چھوڑی ویندیں... ول اوڈھانندی پمدی اوندے پچھوں ٹر پئی۔" (۲۷)

ہر علاقے، ہر جاہ وچ طاقتور اران نے غریباں تے کمزوراں تے استحصال کیتے۔ انہاں دیاں جائیداداں، عدت تے انہاں دی ذہنی سوچ تے وی قبضہ کیتے تے ہر شے دے مالک بن بیٹھیں۔ اے گالھ وی واضح ہے کہ کوئی کتنا طاقتور کیوں نہ ہوئے۔ ا و ہمیشہ اچا نئیں راہندا۔ غلطی کرن آلی کوں آخر وچ ضرور سزا ملدی اے۔ جیڑھی جو اونکوں جھکا کرن واسطے کافی ہوندی اے۔

غربت و معاشی بد حالی

غربت و معاشی بد حالی کہیں وی خطے دا سب توں وڈا مسئلہ ہے۔ جیڑھا جو کہیں وی قوم دی جڑاں کوں کمزور رکریندے۔ غربت انسان کوں کھا ویندی اے۔ اوندی خوشیاں کوں، اوندی خوبصورتی کوں اوندی جوانی کوں وی کھا ویندی اے۔ سرائیکی خطے وچ وی غربت ع معاشی بدحالی سب توں وڈا مسئلہ ہے۔

روپی دے علاقے وچ پائی دے وسائل دی کمی دی وجہ توں انہاں دے زراعت وچ وی کمی ہے۔ جیڑھا جو اہم مسئلہ ہے۔ لوک بارش دے پائی کوں ٹوبھیاں وچ کٹھا کریندن تے اینکون گزر بسر تے معاش واسطے استعمال کریندن۔

جیڑھے ویلھے ایہ پائی مُک ویندے تے انہاں کوں دور دراز علاقیاں وچ و نجرّاں پوندے۔ یا ول بعض اوقات بارش زیادہ عرصہ نہ تھیون دے سبب انہاں کوں اپنا گھر ، علاقہ سب کجھ چھوڑنا پوندے۔ جیڑھا جو بہوں مشکل کم ہے۔ سرائیکی ناول "کھڑی ڈیندی ہاں سنیرے" وچ حبیب موبائے نے غربت وچ لوکاں دے بارے بہوں خوبصورت لکھے تے انہاں تے حالات کوں بیان کیتے۔

"سلطانوں دے گھر وچ مکنی کھٹ گئی ہئی۔ ہن گھر اچ نہ دھن ریہا ہئی تے نہ ان۔ ڈو پہراں ایلے جڈاں گرمی کول گلیاں سنج تھی ویندیاں ہن تاں سلطانوں وستی دیاں گلیاں اچ ٹھہردی ہئی تے کرنی ہوئی کنگ اپنے بوچھن اچ اکٹھی کریندی ہئی۔ گھر آکے اوں کول وٹے گئے چندی ہئی تے اونکوں چکی اچ پیہہ کے پکیندی ہئی۔ این طریقے نال انہاں کوں روترے ڈینہہ کیتے کھاؤں کیتے کنگ دی روٹی مل پئی۔" (۲۸)

غربت بعض اوقات انسان کوں ہی کہا ویندی اے۔ ول بھائیوں کجھ این تھیندا رابوے۔

"فقیریا...!دیر تھیندی پئی اے... ستھرے گھبو دی رتی بھو ری وی ول پوئے باتاں تروکڑی بنا کجھ تاں ہاں جھل تھی پوندا۔

متھاں اٹھی پوئے!...

دائی صابلو ہک واری واری فقیرے کوں ارداس کیتی پر اوہنے سنی ان سنی کر تے تھک چھوڑیا۔ بلوڑ کھاری تھئی تاں وین کرے شروع کر ڈتونس۔" (۲۹)

این توں علاوہ غریب لوک اپنیاں چھوٹیاں چھوٹیاں دھیاں دی شادی وی این گالھوں جلدی کر ڈیندے ہن جو چلو انہاں دے فکر وی فکر تاں نہ کرنی پوسی۔ اتنی غربت دی وجہ توں اپنے وی منہ مڑ ویندن تے طرحاں طرحاں دے فاندے حاصل کریندن تے نال عزت دی خراب کریندن۔ غربت دی وجہ توں انسان اتنا بے وس تے مجبور تھی ویندے کہ اونکوں اپنی زندگی بچاؤں واسطے اپنی عزت دا سودا کرنا پوندے۔ پیسے دے حصول واسطے کتھائیں اپنیاں بھینیں تے دھیریں کوں وینچنا پوندے تے کتھائیں پر او غلط کم کرنا پوندے۔ جیڑھا جو دل نیں منیندا۔ پر ول وی کرنا پوندے۔ معاشی بد حالی دی وجہ توں دنیا وچ ڈوجھے وی کہیں مسئلے پیدا تھیندن۔ جیڑھے جو غلط ویندن تے اے معاشرے وچ وگاڑ پیدا کریندن۔ ایکوں حفیظ خان "ادھ ادھورے لوک وچ این طرحاں بیان کیتے:

"اٹھانی ہوئے ہا تاں... شرمندی تھئی کے... ادھار منگن آ بابواں ہا!...

توں ہا کر... اٹھانی میں آپ گول گھنساں... جتھاں لکائی بیٹھیں!...

"ناہیں غلاضد... اکھ اچ پاؤں جوگی شے... مردار جو گھر اچ ہوئے... رتاکسیرا ناہیں رہ گیا... اٹھانی کتھوں آئی...؟

اچھا میں آپ گولاں... تلاشی کراں...؟

غلاضد اٹھی کے جنتی دے کپڑے تے جسم ٹٹولن بے گیا۔

شیت این کیتے اپنی دھی تے کون آلے ویلے دا بہوں پہلے انداز کر تے جنتی کوں ہک دم دا بیلک کر گئی ہئی۔ فراز دی طبیعت بہوں خراب ہئی۔ جنتی آپ رتوکی بُکھی ہئی۔" (۳۰)

غربت دے باعث لوک بہوں سارے اے جہیں کم کرن شروع کر ڈیندن۔ جیڑھے جو غلط ہوندن تے معاشرے دی خرابی دا سبب بنن۔

طبقاتی کشمکش

طبقاتی کشمکش دا مطلب سرمایہ دار تے محنت کرن آلے مزدوراں دے درمیان ہک اتار چڑھاؤ ہوندے۔

کارل مارکس دے مطابق:

"نظام وچ طبقات دے درمیان کشمکش ہی تاریخ دے ودھارے وچ فیصلہ کرن تے ضرور کردار ادا کریندی ہے۔" (۳۱)

طبقاتی کشمکش یا طبقاتی جدوجہد جیہاں اصطلاحاً وانجیکر اسان اکھوں تاں دشمنی تے جھیڑے واسطے ورتیاں ویندن۔ جیڑھیاں جوڈو طبقات دے درمیان مفادات دے حصول واسطے استعمال کیتیاں ویندن۔ غریب انسان جتھاں وی محنت مزدوری کر گھنے او امیران دی وکھیڑ وچ آ ویندے تے ول اوہنے جھیڑ جھگڑے تے نا انصافی، جیندی وجہ توں غربت ، بُکھ ، بیماری تے ڈکھ معاشرے دا مقدر بن ویندے۔ اے وجوہات بعض اوقات اموات دا وی سبب بنن۔ جیڑھے جو طبقاتی کشمکش دی وجہ ہوندن۔

سرائیکی خطے وچ وی اساکوں طبقاتی کشمکش دا سامنا کرنا پوندے۔ جیڑھا جو اساکوں سرائیکی ناولاں وچ وی نظر دے۔

اساکوں اے وی نظر دے کہ کیویں انسان ڈوجھے انسان کوں اوندی چنگائی تے ایمانداری توں علاوہ اوندے پیسے ، شہرت تے پیشے دی بناء تے جاننا ویندے تے عزت ڈتی ویندی اے۔ کیوں ہک انسان کوں غریب ہون دی وجہ توں دھتکارا ویندے تے جیکر اوہو انسان کجھ بن وندے تے پیسے آلا تھی وندے تاں اوندی قدر ودھ ویندی اے تے ساریاں دیاں نظراں وچ اوندی واہ واہ تھی ویندی اے۔

ناول "جھوبلا" جو بظاہر ہک مزاحیہ ناول ہے۔ ایندے وچ اساکوں طبقاتی کشمکش نظر دی اے۔ جیکوں ارشاد العصر جعفری بہوں خوبصورتی نال بیان کیتے۔

"پتر!..."

ذراسلمی نال بازار تان چلو ونجو... این کجھ شاپنگ کرنی اے ... بوا جان نے ساکوں آکھیا... تان اسان حیران تھی گئے۔

خیالان ماضی دا نظارہ کیتا ... با کجھ مہینے پہلے دا واقعہ ہے!...،
قیس کیں کم کیتے آئیں... اسانبوا دے گھر دا خل تھئے تان ... انہاں نک چڑھا تے پُچھیا!...
کم تان کینی... بس تہاکوں ملن آیاں!...
اسان جواب دُتا۔

کتھاں ویندا ہیں قیس!...
بوا نے پُچھیا:

"کچن اچ سلمی کول!...
اسان جواب دُتا۔

قیس!...
ہن توں بہوں وڈا تھی گیں ... تے سلمی وی جوان اے... ہن تیتھے کولوں پردہ کر بندی اے!...
بوا نے آکھیا:

اسان فوراً واپس آ گئے تے... بوا دے گھر کڈاہیں نہ اُون دا عہد کر کے!...
آج اوبا بوا ہئی... جیڑھی اپنی پردے دار دھی کوں... ساڈے نال شاپنگ تے... بھجندی پئی ہئی۔"
بوا جان!...
اسلام اچ سختی نال پردے دا حکم اے...!"(۳۲)

اے توں علاوہ جیکر کوئی وڈا تے امیر سردار دا بال کہیں غریب چھوہر کوں پسند کر گھنے تان اونکوں شادی کرن دی اجازت کینی ملدی تے اونکوں بس طبقات فرق دی بناء تے انہاں کوں جدائی اختیار کرنی پوندی اے یا ول انہاں کوں اپنا سب کجھ قربان کرنا پوندے۔

ناول "بسنتی" وچ اقبل حسن بھپلا نے این گالھ کوں بہوں سوہنے انداز نال بیان کیتے کہ کیوں امیر سردار دا بال جیڑھے ویلھے جھگی وسی نال محبت کر بندے تان انہاں کوں جھگی چواون دا آکھیا ویندے۔
" نہ دڑکے ڈے سردار میڈا پکھی پٹ گھنسوں

پکھی واسی ہیں...
تڈ پڑتاڈا آباد رہے، اسان ٹر ویسوں

اللہ راسی ہیں...
اسان ملک وسیع دے مالک ہیں، اسان

عظمت دے مدلاسی ہیں...
اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے

وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

اسان بخت اقبال دے مالک ہیں ویندے
وسواسی ہیں...
خط پڑھ کے لچپال لا گدا جو اے گالھ وڈے سردار دی ہے۔ جو اُون پٹھانے ہتھ پکھی واسیاں نال کیتی ہے اتے اے

خط وی بسنتی دا ہے۔"(۳۳)

حوالہ جات

- ۱- ویکیپیڈیا
- ۲- ویکیپیڈیا
- ۳- ویکیپیڈیا ، افسانیکو پیڈیا برطانیکا
- ۴- ویکیپیڈیا
- ۵- ویکیپیڈیا
- ۶- ظفر لشاری، پہاج، ملتان، جھوک پرنٹرز، ایڈیشن ۳، جنوری ۲۰۱۹ء، ص: ۲۵
- ۷- فیاض حسین، سانول، رحیم یار خان، الفاظ پرنٹنگ پریس، جولائی ۱۹۸۹ء، ص: ۳۱
- ۸- ویکیپیڈیا
- ۹- ظفر لشاری، پہاج، ملتان، جھوک پرنٹرز، ایڈیشن ۳، جنوری ۲۰۱۹ء، ص: ۲۴
- ۱۰- حبیب موبائے، اللہ لہیسی مونجھان، لاہور، شرکت پریس، ۲۰۱۰ء، ص: ۲۲، ۲۳
- ۱۱- حفیظ خان، ادھ ادھورے لوک، ملتان، انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ سنٹر، اپریل ۲۰۱۸ء، ص: ۸
- ۱۲- غلام حسین راہی گبول، بہاگ سہاگ، خان پور، دھریجہ پرنٹرز، ۱۹۹۴ء، ص: ۱۷
- ۱۳- فیاض حسین، قاصر فریدی، سانول، رحیم یار خان، الفاظ پرنٹنگ پریس، ۱۹۸۹ء، ص: ۲۶، ۲۷، ۲۹
- ۱۴- راہی گبول، دلدار صدقے، ملتان، جھوک پرنٹرز، فروری ۲۰۱۴ء، ص: ۲۹
- ۱۵- جاوید آصف، وستیر، راجن پور، ارشد عباس ذکی، جنوری ۲۰۲۱ء، ص: ۹۰
- ۱۶- ظفر لشاری، نازو، احمد پور شرقیہ، سرائیکی انسٹیٹیوٹ آف لینگویج اینڈ کلچر، مئی ۲۰۲۲ء، ایڈیشن، ۳، ص: ۲۵
- ۱۷- محمد حفیظ خان، ادھ ادھورے لوک، ملتان، انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ ، اپریل ۲۰۱۸ء، ص: ۱۵۸
- ۱۸- سلیم شہزار، گھان، ملتان، فیصل فدا پرنٹنگ پریس، ۲۰۱۲ء، ص: ۱۴۵، ۱۴۶
- ۱۹- جان نثار مومن، تانیثیت : چند بنیادی مباحث، آرٹیکل مشمولہ: اردو ریسرچ جرنل، مولانا آزاد انٹرنیشنل اردو یونیورسٹی، شماره اگست ۲۰۱۶ء، ص: ۵۷
- ۲۰- مہرین فاطمہ، سرائیکی افسانہ نگار خواتین دے افسانیاں دا موضوعاتی مطالعہ، مقالہ برائے ایم فل، ملتان: شعبہ سرائیکی ، بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ، سیشن ۲۰۲۳-۲۰۲۱ء، ص: ۸۷
- ۲۱- اقبال بانو، سانول موڑ مہاراں، وہاڑی، لنکڑیال پبلشرز، ۱۹۹۷ء، ص: ۱۷-۱۸
- ۲۲- اسلم انصاری، ڈاکٹر، بیڑی وچ دریا، ملتان، محکم آرٹ پریس، ۲۰۰۲ء، ص: ۱۷۹
- ۲۳- محمد حفیظ خان، مرما جیون دی، ملتان، انسٹیٹیوٹ پالیسی اینڈ ریسرچ سنٹر، ۲۰۲۲ء، ص: ۸
- ۲۴- محمد حفیظ خان، مرما جیون دی، ملتان، انسٹیٹیوٹ پالیسی اینڈ ریسرچ سنٹر، ۲۰۲۲ء، ص: ۱۱
- ۲۵- ظفر لشاری، پہاج، ملتان، جھوک پرنٹرز، ایڈیشن ۳، جنوری ۲۰۱۹ء، ص: ۱۰۹
- ۲۶- راہی گبول، سجن دشمن، ملتان، جھوک پبلشرز، اکتوبر ۲۰۰۵ء، ص: ۱، ۲
- ۲۷- حبیب موبائے، کھڑی ڈیندی آن سنیہڑے، ملتان، ناصر زبیر پرنٹنگ، ۲۰۱۶ء، ص: ۵۶، ۵۷
- ۲۸- محمد حفیظ خان، مرما جیون دی، ملتان، انسٹیٹیوٹ پالیسی اینڈ ریسرچ سنٹر، ۲۰۲۲ء، ص: ۹
- ۲۹- محمد حفیظ خان، ادھ ادھورے لوک، ملتان، انسٹیٹیوٹ پالیسی اینڈ ریسرچ ، ۲۰۱۸ء، ص: ۱۳۷
- ۳۰- ویکیپیڈیا
- ۳۱- ارشاد العصر جعفری، چوبلا، قلم اردو پبلشنگ کمپنی آف پاکستان، ۲۰۱۹ء، ص: ۱۳۸، ۱۳۹
- ۳۲- اقبال حسن بھپلا، بسنتی، ملتان، سرائیکی ریسرچ سنٹر، ۲۰۰۶ء، ص: ۴۳
- ۳۳- نذیر لغاری، وساخ، لاہور، سید محمد شاہ پرنٹرز، ۲۰۲۱ء، ص: ۸، ۹
- ۳۴- قاصر فریدی، سانول، رحیم یار خان، الفاظ پرنٹنگ پریس، جولائی ۱۹۸۹ء، ص: ۷۴